

UNELE ASPECTE ALE RAPORTURILOR GRECO-INDIGENE ÎN BAZA CERAMICII DE IMPORT DIN CADRUL COMPLEXELOR FUNERARE DIN AFARA COLONIILOR NORD-VEST-PONTICE

Valeriu BANARU

Importurile grecești sînt analizate de majoritatea cercetătorilor prin prisma, sau ca o dovadă a impactului civilizației grecești asupra popoarelor barbare. Acest fapt a fost și este stimulat în continuare de penuria altor categorii de izvoare, și în special a celor literare și epigrafice. Edificatoare în acest sens sînt materialele ceramice, care constituie cea mai reprezentativă categorie de importuri identificate în mediul local. Prin urmare, importante sînt modul și măsura în care sînt valorificate de către arheologi și istorici informațiile oferite de către ceramica de import. Pînă în prezent cel mai fructificat aspect în acest sens a fost și este în continuare folosirea importurilor grecești drept una din sursa principală în fixarea și precizarea cronologică a complexelor arheologice indigene [de ex. Alexandrescu, 1976; Conovici, 1986; Lungu, 1993]. În acest context N. Conovici menționa și alte posibilități oferite de studiul materialelor de import descoperite în cadrul complexelor indigene. Astfel, cu ajutorul acestora *se poate estima mult mai exact durata de existență a unor așezări, densitatea lor de locuire în diferite perioade, precum și o posibilă „pendulare” a acestora în cadrul unui teritoriu restrîns* (s.n.- V.B.) [Conovici, 1986: 137]. Ceramica de import a fost privită și ca o dovadă cronologică a începutului relațiilor economice dintre greci și indigeni, iar mai apoi și ca un argument important privind volumul, etapele, direcțiile și intensitatea acestor relații [de ex. Preda, 1966; 1973; Sîrbu, 1983; Niculiță, 1991; 1994]. În unele cazuri materialele ceramice de import, și în special vasele de lux, au fost interpretate nu numai drept simple mărfuri ale comerțului antic, dar și ca „daruri” *cu valoare de status symbols*, oferite de către coloniștii greci aristocrației locale [Avram, 1989: 75]. În acest context ceramica de import mărturisește și despre existența altor raporturi decît cele comerciale stabilite între greci și indigeni. Fiind preocupați de studiul materialului amforistic arătam cu altă ocazie, că răspîndirea diferitor materiale de import în mediul local poate să indice și asupra unor stări de natură socială [Banaru 1997: 11]. Prețurile înalte la vesela de lux și semnalarea acesteia în cantități mai mari în cadrul cetăților, ca reședințe a păturilor aristocratice sau în mormintele unor personaje cu un statut social înalt indică că cea mai mare parte a veselei de lux era destinată aristocrației locale. Dimpotrivă, numeroasele descoperiri amforice, mai ales din cadrul așezărilor deschise, confirmă că produsele în amfore, și în special vinul, erau mult mai accesibile și poate într-o măsură mare destinate direct membrilor de rînd ai societății indigene, chiar dacă prerogativa de repartitie a acestora aparținea în cele din urmă tot aristocrației locale.

Rezultatele investigațiilor întreprinse de Ch.Pare dau studiului materialelor de import o nouă dimensiune. Luînd în discuție comerțul grecesc în diferite regiuni ale lumii antice Ch.Pare menționează că acest fenomen a stimulat simțitor transformările de ordin politico-social din cadrul societăților indigene. Una din consecințele principale a acestui fenomen a fost apariția în diferite regiuni ale lumii antice a complexelor funerare princiare [Pare,1997].

Cele menționate mai sus nu epuizează în întregime posibilitățile cercetării pe care le oferă ceramica de import. Aflarea acesteia în *Hinterland*, uneori la distanțe apreciabile de coloniile grecești, depășește limitele unei semnificații strict comerciale. Fiind reprezentată în cadrul complexelor indigene prin materiale amforistice, veselă de lux sau de uz comun, ceramica importată î-și face apariția și printr-o diversitate mare de forme cu o funcționalitate variată. Prin urmare, fiecare din aceste categorii ceramice, fiind descoperită într-un anumit context arheologic ca așezări deschise, cetăți sau complexe funerare, este de natură să aducă informații suplimentare privind destinatarii acestor vase. Nu mai puțin importantă este și problema funcționalității vaselor grecești după ce acestea ajungeau într-un mediu străin. După exemplul torenticiei de import [Bilimovič,1970: 134-135] nu este exclus ca în mediul indigen unele tipuri de vase să fi avut o altă destinație decît cea obișnuită în lumea greacă. Reieșind din acestea, analiza ceramicii de import poate contribui la reconstituirea unui tablou mult mai complex a raporturilor greco-indigene cu diverse implicații de ordin cultural, religios, politico-social sau de altă natură.

În cele ce urmează ne-am propus să luăm în discuție unele aspecte ale studiului ceramicii de lux din cadrul complexelor funerare din nord-vestul Pontului Euxin. Prezența importurilor în morminte atestă nu numai puternica penetrație a bunurilor materiale grecești în mediul local ca un semn de apreciere a lor de către indigeni. Aflarea lor într-un mediu atît de conservativ ca ritul și ritualul funerar indică și asupra evoluției conceptului despre cult. În continuare vor fi trecute în revistă descoperirile vaselor de lux din afara coloniilor grecești nord-vest-pontice. Din punct de vedere cronologic studiul include complexele funerare datate între sec.VI-III a.Chr., iar geografic plasate între rîurile Bug, Dunăre și Marea Neagră. Nu vor fi analizate aici complexele funerare getice plasate între munții Balcani și Dunăre.

Ceramica de lux constituie un element important în evaluarea și reconstituirea impactului elementului grecesc în diferite regiuni ale colonizării. În comparație cu alte categorii de importuri ceramice, și în special cu materialul amforistic, ceramica de lux a fost menționată în cantități mult mai reduse. Cercetarea exhaustivă a unor complexe indigene confirmă cu lux de amănunte această afirmație. În urma cercetărilor din cetatea de la Hlinjeni au fost recuperate 88 fragmente de amfore și numai 3 de la vase de lux [Gol'ceva,Cașuba 1995: tab.XCI/3-4]. O situație similară a fost înregistrată în cadrul așezărilor din apropierea litoralului pontic. Astfel, în cetatea getică de la Pivdennoe au fost găsite 490 de fragmente ceramice de la vase de lux în comparație cu 47723 fragmente

amforice [Sal'nikov,1966: 193,197], iar în așezarea scitică de la Nikolaevka 235 în comparație cu 21890 de fragmente de amfore [Meljukova,1971: 43-44]. Una din explicațiile acestui fenomen este, că ceramica de lux a nimerit în afara Greciei în primul rând în scopul aprovizionării și servirii grecilor de peste mări, care inițial nu dispuneau de condiții tehnice pentru fabricarea ei, ori nu erau satisfăcuți de produsele locale [Boardman,1988: 58]. Cele mai vechi și mai fascinante descoperiri de acest gen au fost găsite, mai întâi de toate, în cadrul coloniilor grecești. Cu timpul unele din aceste vase au fost destinate și pentru indigenii din *Hinterland*.

Printre cele mai vechi descoperiri din cadrul complexelor funerare din *Hinterland* pot fi considerate cele de proveniență *est-grecescă*. Acest termen include ceramica provenită dintr-o serie de orașe grecești ca Rhodos, Samos, Milet, Smirna, Thasos, Klazomene, Chios, ceramica Fikelura etc. [Kul'tura naselenija,1987: 35-36]. Cea mai răspândită categorie din cadrul acestui grup o constituie *ceramica rhodo-ioniană*. Conform informațiilor disponibile nouă ceramica rhodo-ioniană a fost semnalată în 44 de puncte, dintre care în 38 de cazuri în așezările din chora coloniilor pontice, într-un caz într-o așezare fortificată și în 5 cazuri în complexe funerare. Menționăm aici că în comparație cu regiunile de la est de Bug, unde ceramică rhodo-ioniană a fost semnalată într-o serie de complexe ca cele de la Nemirovsk, Boltyška, Chopersk, Žabotin, Pastyrskoe etc. [Onajko,1966; Alexandrescu,1972], plasate la o distanță apreciabilă de litoral, în spațiul cercetat de noi majoritatea descoperirilor se concentrează în apropierea coloniilor grecești. În complexe funerare ceramica de acest tip a fost semnalată la Solončaki [Ebert,1913: 19,22,Abb.Rd], Corbu de Jos [Bucovală, Irimia,1971: 47-48; Irimia,1976: 98-100], Enisala [Simion,1971], Histria-Sat [Zirra,1970: 213-220] și Sabangia [Simion,1989: 220]. Ca forme ceramice au fost semnalate vase de tip *olpe* în mormintele 1 și 10 de la Corbu de Jos, în mormîntul 18 de la Enisala și în mormîntul 11 de la Histria-Sat [Zirra,1970: 215]. Vasul din mormîntul 1 de la Corbu de Jos are corpul acoperit cu firnis negru și ornamentat cu bande orizontale. La nivelul de prindere a torții de corp este trasată o bandă îngustă, iar mai jos de ea pînă la fundul vasului, o bandă lată neomogenă [Bucovală,Irimia,1971: 44,fig.3], fiind datat de către P.Alexandrescu la sfîrșitul sec.VI a.Chr. [Alexandrescu,1976: 118,cat.10]. Cronologic, acest vas este similar cu cel descoperit în mormîntul 18 de la Enisala [Simion,1971: 86,fig.16/c; Alexandrescu,1976: 119-120,cat.28]. Un vas-*cupă* datat la fel în sec.VI a.Chr. a fost semnalat în mormîntul 3 de la Histria-Sat, care a fost plasată în regiunea capului defunctului [Zirra,1970: 214]. O *ceșcă* ionică miniaturală cu buza puțin îngroșată și adusă în exterior a fost semnalată în tumulul 1 R de la Solončaki [Ebert,1913: 17,22,fig.19]. Un caz mai rar întîlnit este *vasul-coroană* descoperit în mormîntul 2 de la Corbul de Jos, datat prin analogii la sf.sec.VI-înc.sec.V a.Chr. [Bucovală,Irimia,1971: 48-50,fig.6/a-b), în mormintele 39, 57 și complexul funerar

„X“ de la Histria-Sat [Zirra,1970: 216]. În mormîntul 48 de la Histria-Sat au fost depuse un *lekanis* și un *lekythos*, care avea zgîriat în jurul gîtului inscripția „urciorul aparține lui Metrike“ [Zirra,1970: 215]. La fel un *lekythos* dar de proporții mai mari a fost semnalat în mormîntul 30. Un vas *oenochoe* cu gura trilobată a fost semnalat în mormîntul 31 din aceeași necropolă [Zirra,1970: 215]. Din cauza fragmentării nu a fost specificată forma vasului din tumulul de la Sabangia. Aici a fost descoperit un fragment ceramic de la un vas de proveniență orientală înrudit cu stilul rhodian. Vasul a fost decorat cu triunghiuri alungite, realizate din vopsea lucioasă, fiind datat prin analogii în prima jumătate sau chiar primul sfert a sec.VI a.Chr. După aprecierile lui G.Simion această descoperire este una din cele mai timpurii din afara chorei Histriei, fiind contemporană cu materialele din nivelul arhaic din cetate [Simion,1989: 220]. Ne pare semnificativ faptul, că unele descoperiri, probabil imitații după ceramica „est-grecească“ ar putea să provină din unele colonii pontice și în special de la Histria. Drept produs din acest centru a fost considerat vasul olpe din mormîntul 18 de la Enisala [Alexandrescu,1976: 119-120]. Menționăm aici, că vasul *oenochoe* descoperit în mormîntul 6 de la Brăilița [Hartuche,1983:fig.3/3] și datat la sf.sec.VI - înc.sec.V a.Chr. a fost considerat de producție histriană [Alexandrescu,1976: 117,cat.1], ca și unele descoperiri de la Curteni, care i-și găsesc analogii în materialul ceramic din cetatea Histria [Iconomu,1978-1979: 216,nota 222].

Ceramica din Samos a fost semnalată în așezarea de la Staraja Bogdanovka II și în necropola de la Čertovatoe II. În tumulul 2 din această necropolă au fost găsite cîteva fragmente din partea superioară a unui *urcior* cu un singur mîner, iar în tumulii 2 și 3 au fost găsite fragmente de la cîte un vas-*lekythos* cu un singur mîner datate în a doua jumătate a sec.VI a.Chr. [Lipavskij,Snytko: 1990,fig.5/3-4;6/5].

Un alt centru care și-a exportat produsele sale în acest spațiu este *Korinthul*. Ceramica korinthiană a fost semnalată în 16 puncte, dintre care numai într-un singur caz în complexe funerare. Astfel în mormîntul 17 de la Histria-Sat în apropierea tibiei stîngi a defunctului a fost depus un *aryballos* de imitație korinthiană tîrzie datată între a.550-500 a.Chr. [Zirra,1970: 215]. Interesante sînt descoperirile de la Barboși, unde în condiții incerte au fost semnalate 3 vase *scyphos*, un vas miniatural de tip *oenochoe* și un *aryballos globular* toate de producție korinthică [Dragomir,1984: 165,pl.IV/13,16;V/21]. Nu este exclus ca cel puțin unele din vasele semnalate la Barboși să provină din complexe funerare. În legătură cu aceasta ne vom expune punctul de vedere în continuare.

Al doilea, și incontestabil cel mai important centru a Greciei continentale din cadrul relațiilor comerciale pontice, a fost *Attica*. În cadrul unei concurențe masive cu alte centre pentru piețele de desfacere, meșterii atenieni au dat dovadă de o bună cunoaștere a peții și gusturilor locale. Din Attica au fost importate cantități apreciabile de ceramică de lux cu figuri negre și roșii, dar în special ceramică cu firmis negru. O privire de ansamblu asupra ceramicii attice pe fondul întregului

import ceramic din Pont permite evidențierea câtorva trăsături definitorii ale ei. La nivelul actual al cercetărilor putem afirma cu certitudine, că ceramica attică este cea mai răspândită categorie din cadrul ceramicii de lux, constituind unul din cele mai sigure elemente de datare [Ruban,1979: p.69]. Ceramica attică frapează de asemenea printr-o diversitate mare de forme, stiluri și ateliere producătoare. În același timp, a fost menționată calitatea ei scăzută și predilecția meșterilor din Attica spre forme miniaturale. Craterale, amforele și hidriile attice se întâlnesc foarte rar, unele dintre ele cu dimensiuni mai mici ca de obicei [Dimitriu,Alexandrescu,1972: 366; Kul'tura naselenija,1987: 68]. Este necesar să menționăm că în mai multe cazuri cercetătorii au semnalat calitatea joasă a unor produse de proveniență attică. În legătură cu aceasta ar putea ca unele din vasele atribuite ca attice să fie simple imitații. Datorită popularității ceramicii attice nu este exclus că vasele attice au fost imitate și de alte centre grecești ca de exemplu Korinth, Pergam [Lungu,1993: 180] etc., tot așa după cum anterior atenienii imitase produsele altor centre. Nu se poate exclude de asemenea că o parte din vase atribuite ca attice au fost produse direct în coloniile pontice, când acestea se impun în comerțul cu indigenii ca centre producătoare active.

Ceramica attică cu figuri negre. Conform datelor disponibile, această categorie ceramică a fost semnalată de noi în 40 de puncte. Dintre acestea numai în 21 din ele au fost specificate anumite forme de vase, stiluri, ateliere sau meșteri producători. În celelalte 19, din cauza fragmentării ceramicii sau altor motive, informațiile se limitează doar la originea attică a ceramicii. Repartizate după monumente în 30 de cazuri ceramica cu figuri negre a fost semnalată în cadrul așezărilor, în 2 cazuri în cetăț și în 6 cazuri în cadrul complexelor funerare de la Corbu de Jos, Čertovatoe VII, Červonij Jar, Enisala, Solončaki și Nikol'skoe.

Una din cele mai răspândite forme a fost vasul de tip *lekythos*. Asemenea vase au fost semnalate în 9 puncte, dintre care în 3 cazuri în așezări, un caz într-o așezare fortificată și în 5 cazuri în complexe funerare. Un vas datat la sfârșitul sec.VI a.Chr. [Alexandrescu,1976: 118,cat.9] cu reprezentarea a trei personaje în chitoane lungi calificate ca războinici a fost găsit în mormîntul 1 de la Corbul de Jos [Bucovală,Irimia,1971: 43-44,fig.2/a-b]. Un *lekythos* datat în sec.V a.Chr. cu reprezentarea a trei femei și a unui taur, care împreună constituie scena sacrificării taurului a fost găsit în tumulul 1 de la Čertovatoe VII [Lipavskij,Snytko,1990: fig.6/1]. Acest vas este analogic ca compoziție cu unul din cele două vase *lekythos* găsite în tumulul 1 R de la Solončaki [Ebert,1913: 17,fig.19]. Două fragmente de la vase-*lekythos* au fost semnalate în tumulul 1 de la Červonij Jar [Gudkova,1970: 240-241] date în al doilea-al treilea sfert al sec.V a.Chr. Un vas *aryballo* cu reprezentarea unui cap de femeie a fost semnalat în mormîntul 2/2 de la Nikol'skoe [Agul'nikov,Antipenko,1990: 5-7]. Un interes deosebit prezintă cele patru vase *lekythos* cu figuri negre din cele 6 semnalate la Barboși fără loc precis de descoperire [Schuchardt,1885: 227-228; Dragomir,1984: pl.III/8,9,10,11]. S-a menționat că aceste vase ar purta amprenta unei provincențe străine în sudul

Moldovei [Dragomir,1984: 157-158]. Cu aceasta ocazie credem potrivit de face câteva precizări în legătură cu întregul complex de descoperiri de la Barboși. Ca provenind de la Barboși au fost semnalate cel puțin 13 vase de lux și un opaiț din diferite centre grecești, precum și alte 7 vase considerate de proveniență necunoscută [Dragomir,1984: 158-167]. S-a estimat că tot de la Barboși ar putea să provină și unii *lekythos* din Muzeul de Istorie a Moldovei [Teodor,Sanie,1969: 55,nota 2]. Semnificativ este că majoritatea vaselor de la Barboși sînt întregi și sînt datate în cea mai mare parte destul de timpuriu. Probabil din aceasta cauză s-a înclinat spre ideea că ele ar putea să provină din comerțul cu antichități [Boardman,1988: 324-325 și nota lui P.Alexandrescu]. Tot odată, starea perfectă a vaselor ar putea să mărturisească și despre proveniența lor din cadrul unor complexe funerare din zonă. Un argument în plus ar fi și grupul mare de vase *lekythos*, care după cum am văzut mai sus se întîlnesc des în complexe funerare. Din complexe funerare ar putea să provină și alte vase de aici ca *scyphoi*, *aryballoi*, *bolsal*, *unguentariu*, *kantharos*, *opaiț* etc. În împrejurimi au fost semnalate mai multe complexe funerare izolate, dintre care unele au fost atribuite ca scitice și datate în sec.VI-V a.Chr. S-a presupus de asemenea existența unei necropole, în cadrul căreia a fost descoperită o amforă de Thasos folosită drept urnă funerară [Dragomir,1967: 183]. O necropolă a fost semnalată de asemenea în apropierea așezării de la Barboși [Dragomir,1984: 158]. Concentrarea unui număr relativ mare de vase de import la Barboși ar putea fi explicată prin staționarea aici a unei factorii comerciale grecești, privitor la existența căreia s-a pronunțat V.Pârvan. Prin intermediul acestui nod comercial s-au stabilit și s-au întreținut legături comerciale între regiunile de pe litoralul pontic și zona centrală și nordică a Moldovei [Pârvan,1924: 26-28]]. Datarea timpurie a vaselor de la Barboși este confirmată de descoperirile vasului *kylix* de la Frumușița [Petrescu-Dâmboviță,1953: 497-498,fig.1,2/a-b; Alexandrescu,1976: 120,cat.38] și a ceramici de lux de attice și rhodo-ioniene de la Curteni-Valea Merilor [Iconomu,1978-1979: 219,pl.XXVII/8,XXIX/1-3,6,XXX/2,4,5]. Aceste argumente ar putea să înlătore dubiile existente privitor la ceramica de la Barboși. Reieșind din acestea ipoteza exprimată acum mai bine de 20 de ani de I.T.Dragomir despre proveniența posibilă a vaselor de la Barboși din careva complexe funerare rămîne a fi valabilă.

Un vas de tip *scyphos* cu scene de vînătoare a leilor, pictați în diferite poze și vînătorul înarmat cu plasă și trident datat la sfîrșitul sec.VI a.Chr. a fost găsit în tumulul 1 de la Țertovatoe VII [Lipavskij,Snytko,1990: fig.6/3], iar un vas-*crater* cu reprezentări de animale a fost semnalat în tumulul 2 [Lipavskij,Snytko,1990: fig.3] din aceeași necropolă. Un *bol* attic cu figuri negre a fost depus în M 5/Movila 6-B de la Enisala, care a fost datat în al treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Simion,1971: fig.31/h]. O *cupă* cu figuri negre de tipul *Droop cup* datată în a doua jumătate a

sec.VI a.Chr. a fost găsită în mormântul 19 de la Histria-Sat, care în baza unei monede histriene se încadrează în sec.IV-III a.Chr. [Zirra,1970: 217].

Ceramica attică cu figuri roșii. Ceramica de acest tip a fost semnalată de noi în 44 de puncte, dintre care numai în 24 de puncte fiind specificată și forma vaselor. După tipurile de monumente în 3 cazuri ea a fost semnalată în cetăți, în 27 de cazuri în cadrul așezărilor deschise și în 14 cazuri în cadrul complexelor funerare. Menționăm aici numărul mult mai mare a descoperirile din tumuli și morminte în comparație cu ceramica cu figuri negre. Cea mai frecventă formă de vas din descoperiri este *skyphos*-ul, care a fost semnalat în 9 puncte, dintre care în 5 cazuri în cadrul complexelor funerare. Un vas de acest tip cu reprezentarea a două scene dispuse simetric, ale căror caracter tematic din cauza stării extrem de fragmentare nu a fost posibil de identificat a fost semnalat într-un mormânt la Daia [Leahu,1981: fig.4/2]. Alte descoperiri au fost semnalate în mormântul 31 de la Murighiol [Alexandrescu,1976: cat.47] datat în primul sfert al sec.IV a.Chr., în tumulul de la Topraisar [Irimia,1984: 75-76] și în mantaua tumulului 28 de la Plavni I [Andruch,Dobroljubskij,Toščev,1985: fig.28/5]. Vase *lekythos* au fost semnalate în 7 puncte, dintre care două în așezări și 5 în cadrul complexelor funerare. Un vas de tip *aryballoi* de calitate joasă cu reprezentarea unui Eros a fost găsit în mormântul 16 din tumulul 3 de la Efimovka [Тmaglij,äernjakov,1969: 255-256]. Un vas de același tip a fost semnalat în mormântul 11 din movila 3-B de la Enisala [Simion,1971: 115], 2 vase *aryballoi* provin din tumulul 19₃ D de la Petuchovka [Ebert,1913: 48,fig.48] și un vas din tumulul 1 N de la Solončaki [Ebert,1913: 26,fig.29,31]. Un *lekythos* analogic cu cele descoperite la Petuchovka a fost semnalat la Nuntași-Băi [Rădulescu,1961: 390,fig.5]. Un vas de tip *oenochoe* a fost semnalat în cadrul necropolei de la Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: 38-46]. Cîteva vase de tip *pelike* provin din mormintele din zona Bulevardului Odessa. Menționăm că aici a fost semnalat și un vas *pelike* cu figuri roșii de proveniență bosporană [Diamant,1976: 204-212]. Un interes deosebit prezintă vasul *pelike* descoperit într-un tumul scitic de la Manta. Vasul pictat cu scene mitologice și cotidiene se datează la srîrșitul sec.V - începutul sec.IV a.Chr. [Agul'nikov,1993: 115-117; Agul'nikov,1997: 275-291]. Actualmente putem susține, că vasul *pelike* de la Manta reprezintă una din cele mai splendide descoperiri din cadrul ceramicii de lux attice de pe teritoriul Republicii Moldova. Vase *lekanis* au fost semnalate în cadrul complexelor funerare de la Agighiol și Mihai Viteazu. Vasul de la Agighiol a fost găsit împreună cu două fragmente din capacul său. Prin analogii piesele au fost datate la mijlocul sau chiar în al treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Alexandrescu,1971: 660-662]. Vasul de la Mihai Viteazu a fost ornamentat cu volute succesive, executate pe bazin și toarte cu vopsea roșie, peste fondul negru, cronologic apropiindu-se de cel de la Agighiol [Irimia,1983: 128-130,fig.3/3-4;12/1-2]. Tot la Agighiol a fost semnalat și un vas de tip *bol* datarea căruia nu contrazice datele oferite de celelalte două piese [

Alexandrescu,1971: 660-662]. Un *crater* cu figuri roșii ornamentat cu scene dyonisiace și cotidiene a fost semnalat în tumulul 5 de la Dubăsari. Vasul a fost datat la începutul sec.IV a.Chr. [Chetraru,Serova,1987: 112-113]. Dintre alte descoperiri menționăm un vas cu figuri roșii, produs la Chersones, care a fost găsit pe teritoriul așezării Nikolaevka într-un mormînt de incinerare în calitate de urnă funerară [Meljukova,1975: fig.13/2].

Ceramica attică cu firnis negru. La nivelul actual al cercetării putem cu toată certitudinea susține că ceramica attică cu firnis negru, a fost cea mai răspîndită și prin urmare cea mai preferată categorie ceramică, atît din cadrul ceramicii attice, cît și în general din cadrul ceramicii de lux importate în spațiul nord-vestpontic. După materialele amforistice ceramica cu firnis negru este a doua categorie de importuri răspîndite pe larg în mediul local. Din datele disponibile nouă ea a fost menționată în 244 de monumente datate între sec.VI-III a.Chr. Menționăm faptul, că din numărul total al descoperirilor numai în 94 de cazuri s-au specificat diferite forme de vase. În celelalte 150 de cazuri, din diverse motive, și mai întîi de toate din cauza fragmentării materialului, prezența ceramicii cu firnis negru fiind doar semnalată. Repartizate după categoriile de monumente în 181 de cazuri descoperirile au fost semnalate în cadrul așezărilor, în 14 cazuri în cadrul cetăților, în 5 cazuri izolat și în 44 de cazuri în cadrul diverselor complexe funerare. Cît privește repartizarea teritorială a descoperirilor putem constata răspîndirea largă a acesteia în *Hinterland*, în comparație cu alte tipuri ceramice. Se evedieiază de asemenea și diversitatea mult mai mare de forme răspîndite în mediul local, unele dintre ele avînd chiar un adevărat caracter de masă.

Cel mai răspîndit tip de vase cu firnis negru a fost *kantharos*-ul. Preferința spre această formă ceramică se explică prin stabilitatea vasului, datorată suportul lat și prin recipientul larg al său [Lungu,1993: 180]. O altă caracteristică, nu mai puțin importantă, era posibilitatea mai mare de transportare a acestor vase atît pe apă cît și uscat. Pereții, mînerile și suportul vaselor *kantharos*, erau mai masive decît la alte vase de lux, asigurînd astfel o păstrare și folosire mai îndelungată a lor. Vasele *kantharos* au fost semnalate în 41 de cazuri, dintre care în 20 de cazuri în așezări deschise, în 6 cazuri în cadrul cetăților și în 16 în cadrul complexelor funerare. În acestea din urmă ele au fost semnalate la Chiscani [Sîrbu,1982: 108,fig.4/1], în mai multe morminte în necropola de la Enisala [Simion,1971; Lungu,1993: 82-84], în mormintele 1 și 2 de la Telița [Simion,Cantacuzino,1962: 373-382,fig.4/1,3,4 și fig.7; Alexandrescu,1976: 123,nr.63-65], Nuntași-Băi [Rădulescu,1961: 388,fig.3], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987], în mormîntul 7 de la Bugeac, datat în al doilea sfert al sec.IV a.Chr. [Irimia,1968: 214,fig.22/a; Alexandrescu,1976: 118,nr.6], în mormintele 1, 2, 12, 15, 22, 23, 32, 33, 43, 44, 54, 67 și tumulul 1 din necropola de la Nikolaevka [Meljukova,1975] datate în cea mai mare parte în sec.IV a.Chr. [Martylenko,1997,p.56-60], în mormîntul 8b din cimitirul I și izolat în cadrul cimitirului II de la Murighiol [Bujor,1955: pl.ÎI/13; Alexandrescu,1976: 121-122,cat.50-51], în tumulii 17₄G, 19₃D, 21₃G, 22₁L, 27₂Y,

34₂H din necropola de la Petuchovka [Ebert,1913], în mormîntul 2 din tumulul 2 de la Kovalevka II [Kovpanenko,Bunjațjan,1978: fig.67/10], în mormîntul 1 din tumulul 21 și tumulii 5 și 18 de la Dubăsari [Chetraru,Serova,1987: fig.3/1;7/5; Chetraru,Serova,1990: fig.3/1], în mormintele 2 din tumulul 12 și mormîntul 4 din tumulul 13 de la Butora [Chetraru,Serova,1982: fig.4/2], în tumulul 345 de la Ciobruți [Meljukova,1962: 159,tab.10/3], la Stolniceni [Sîrbu,Arnăut,1995: fig.8/8], în mormintele etc. Dacă după numărul monumentelor descoperirile din cadrul complexelor funerare cedează puțin celor din așezări, atunci incontestabil este că pînă în prezent cele mai multe vase *kantharos* au fost găsite în cadrul mormintelor. Astfel în necropola de la Nikolaevka au fost depuse ca ofrande cel puțin 15 vase, la Enisala 11 vase, la Petuchovka 7 vase etc. Probabil de la aceste vase au generat *cupele-kantharos*. Acestea au fost semnalate în complexe funerare de la Enisala datat în al doilea sfert al sec.IV a.Chr. [Lungu,1993: 176,cat.12], Telița datat în ultimul sfert al sec.IV a.Chr. [Lungu,1993: 176,cat.13], Nikolaevka (Meljukova,1975: fig.44/4) și Murighiol.

O altă categorie importantă de descoperiri sînt vasele de tip *kylix*, care au fost semnalate în 31 de puncte. 18 descoperiri au fost semnalate în cadrul așezărilor, într-un singur caz într-o așezare fortificată și în 11 cazuri în cadrul complexelor funerare de la Agigea [Irimia,1973: 62-63], Nadlimanskoe [Subbotin, Ohotnikov,1981: 106, fig.1/6], Butora [Meljukova,1974: 72, fig.6/4], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: 38-46], în mormîntul 2/4 de la Plavni I [Suničuk,Fokeev,1984: 103-120], în mormintele 7,13 și tumulul 3 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.43/9;44/1,3,6], în tumulii 3_X, 4_S, 12_B, 19_D, 26_D, 26_J, 37_E și 50_U de la Petuchovka [Ebert,1913], tumulii 1_G, 1_O, 1_N și 1_P de la Solončaki [Ebert,1913] etc.

Vase de tip *lekythos* au fost semnalate în 31 de puncte. După funcționalitatea lor acestea au fost recipiente folosite pentru parfumuri și alte substanțe cosmetice costisitoare. În 14 cazuri acestea au fost găsite în complexe funerare. Ele au fost semnalate la Bratei [Glodariu,1974: 23,nota 90], 2 vase în mormîntul 3 din tumul 8 de la Butora [Meljukova,1974a: 89,fig.8/8,9], Dudescu [Harțușe,1980: fig.7/2], Stolniceni [Sîrbu,Arnăut,1995: fig.8/7], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987], Plavni I [Andruch,Dobroljubskij,Toščev,1985: fig.23/7], Solončaki, Petuchovka, Zimnicea [Alexandrescu,1980: fig.72/3,6], Medgedia [Irimia M.,1983: fig.2/2;12/7] etc. Un grup de 4 vase a fost semnalat în condițiile menționate mai sus la Barboși [Dragomir,1984].

Vase de tip *skyphos* și *cupe-skyphos* au fost semnalate în 16 puncte. În 8 cazuri ele au fost semnalate în cadrul așezărilor. În complexe funerare au fost semnalate în 5 cazuri la Cumpăna [Irimia,1984: 66-67], tumulul 13 de la Dubăsari [Chetraru,Serova,1990: 117,fig.5/1], Enisala, unde au fost semnalate trei vase [Simion,1971: 115,fig.29; Alexandrescu,1976: cat.29,32], datate în al doilea și al

treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Lungu,1993: 174-175,cat.10], în mormîntul 31 de la Murighiol [Alexandrescu,1976: cat.49], în mormîntul 3 din tumulul 11 de la Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: 38-46]. Un vas a fost semnalat la Barboși [Dragomir,1984].

Vase de tip *bol* au fost semnalate în 12 puncte. În 6 cazuri aceste vase au fost menționate în complexe funerare de la Agigea [Irimia,1973: 62-63], Cernavodă-Păduricea Mică [Irimia,1973: 17, 19, pl.IV/3; pl.XV/6], Chiscani [Sîrbu, 1982: 111, fig.5/1], Isaccea datat la sf.sec.IV - începutul sec.III a.Chr. [Lungu,1993: 186,cat.25], în mormintele M_4 -B, m_{11} , M_{12} , m_{12} și m_4 de la Enisala [Simion,1971: 115,fig.25; Lungu,1993: cat.23,24,26,27], Medgidia [Irimia,1983: 123-126,fig.2/3;12/9] și mormîntul 8 de la Histria-Sat [Zirra,1970: 216].

Vase de tip *bolsal* au fost semnalate de noi în 6 puncte, dintre care în două cazuri în mormintele 34 și M_2 -B, m_1 de la Enisala [Simion,1971: fig.16/e,f;25/b] datate în al doilea sfert al sec.IV a.Chr., în groapa I din cimitirul I de la Murighiol [Bujor,1957] datat la mijlocul sec.IV a.Chr. [Alexandrescu,1976: 121,cat.48] și două vase la Nuntași-Băi [Rădulescu,1961: 388-389,fig.4/a-b]. Un asemenea vas a fost semnalat la Barboși [Dragomir,1984: pl.IV/17].

Cupe cu firnis negru au fost semnalate de noi în 16 monumente. În complexe funerare ele au fost menționate în 7 cazuri și anume în mormîntul 1 de la Corbu de Jos [Bucovală,Irimia,1971: fig.1/a-b], vasul fiind datat în ultimul sfert al sec.VI a.Chr. [Alexandrescu,1976: 118], în tumulul 3 de la Čertovatoe VII [Lipavskij,Snytko,1990: fig.6/2], la Grădiștea-Coslogeni [Cronica 1996: 54-55], în mormîntul 8 de la Murighiol, mormîntul 1 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.41/5] și cîte o *cupă cu picior scund* în tumulul 1N de la Solončaki [Ebert,1913: 27,fig.31] și în necropola de la Histria-Sat [Zirra,1970: 216].

Farfurii cu firnis negru au fost semnalate în 17 puncte, dintre acestea în complexe funerare fiind semnalate numai în tumulii 19₃D și 21₃G de la Petuchovka [Ebert,1913: 48,fig.48;51].

Cești cu firnis negru au fost semnalate în 11 puncte, dintre care în 7 cazuri în cadrul complexelor funerare. Asemenea vase au fost găsite în mormintele 2/2, 2/4 și 2/7 de la Butora [Meljukova, 1974: fig.6/3], mormîntul 3/11 de la Nagornoe [Andruch, Suničuk,1987: fig.2/3], în mormintele 15, 17, 33, 43 și tumulul 3 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.45/2,4], tumulul 174 de la Parcani [Meljukova,1962: 100, fig.7/5], tumulii 22₁L, 32₂C, 38₂K, 53₃Q de la Petuchovka [Ebert, 1913: 51, 55, 59, 70, fig.82] și în tumulul 1N de la Solončaki [Ebert, 1913: 27, fig.31/o].

Cupe cu un mîner au fost menționate în 5 cazuri, dintre care în 4 cazuri în complexe funerare. Asemenea vase au fost semnalate în necropola de la Enisala [Simion,1985: pl.49/4-5] fiind datat între a.420-400 a.Chr. (Lungu,1993: cat.8), în mormîntul 33 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.45/7], în tumulul 19₃D de la

Petuchovka [Ebert,1913: 48,fig.48] și în mormîntul 22 din cimitirul I de la Murighiol datat în al treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Alexandrescu,1976: 121,cat52].

Solnițe au fost menționate în 4 cazuri, dintre care în două cazuri în complexele funerare de la Enisala, unde au fost semnalate patru exemplare, unele dintre ele datate în sec.V a.Chr. [Alexandrescu,1976: 120,cat.35; Lungu,1993: cat.28-29] și în tumulul 1N de la Solončaki [Ebert,1913: 27,fig.31/n].

Vase de tip *oenochoe* au fost semnalate în 6 puncte, printre care în două cazuri în complexele funerare. Două asemenea vase au fost semnalate în mormintele M₄B,m₁₁ și la nord de mormintele M₁₋₃ de la Enisala [Simion,1971: 115,fig.29; Simion,1985: pl.49/12; Lungu,1993: cat.1,2] și în mormîntul 44 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.45/5]. În 4 cazuri au fost descoperite vase de tip *pelike* dintre care numai într-un singur caz în cadrul necropolei de la Košary II [Diamant,1975: 274-275]. Vase *lecanis* au fost semnalate în 4 cazuri dintre care 3 în complexele funerare de la Histria-Sat [Zirra,1970: 213-220], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: fig.2/2] și Medgidia [Irimia,1983: 123-126,fig.2/3;12/9]. *Străchini* cu firnis negru au fost semnalate în 6 puncte, dintre care într-un caz în mormîntul 31 de la Murighiol [Bujor,1957]. *Urcioare* cu firnis negru au fost semnalate în 5 cazuri, printre care într-un caz la Petuchovka în tumulii de 12₃B și 19₃D [Ebert,1913: 44,48,fig.48,54]. *Opaițe* cu firnis negru au fost semnalate în 13 cazuri, dintre care în 2 cazuri în cetăți, în 6 cazuri în așezări și în 5 cazuri în complexe funerare. Acestea au fost menționate la Brăilița [Hartuche,1983: fig.5/3], Hlinoiaia [Jarovoj ș.a.,1997: 251-255], Medgidia [Irimia,1983: 123-126,fig.4/2,12/8], Mangalia [Irimia,1984: 76-74,fig.2/7,5/7] și în tumulul 33_J de la Petuchovka [Ebert,1913: 55,fig.57]. Un vas de tip *hidrie* a fost semnalat la Solončaki [Ebert,1913: 53,fig.54]. Un vas *olpe* datat la sf.sec.IV - înc.sec.III a.Chr. a fost găsit în mormîntul 9 de la Enisala [Simion,1985: pl.49/13; Lungu,1993: 165,cat.3]. Un *unguentarium* a fost menționat în tumulul 33_J de la Petuchovka [Ebert,1913: 57,fig.57].

În cele relatate pînă acum am trecut în revistă principalele categorii de vase ale ceramicii de lux din mai bine de 40 de complexe funerare din *Hinterland*. Sîntem departe de gîndul de a fi adus aici o listă completă atît a complexele funerare cît și a ceramicii de lux atestată în cadru lor. Toate cifrele cu care s-a operat pe parcurs poartă un caracter strict provizoriu, dîndu-ne bine seama de caracterul foarte relativ a oricăror analize statistice a materialelor ceramice. Noile cercetări arheologice sau valorificarea materialelor încă inedite sînt de natură să completeze sau chiar să schimbe raporturile numerice propuse. Tot odată, acestea conturează atît linia evolutivă de pătrundere a diferitor categorii ceramice de lux în complexele funerare (ceramică est-grecescă - 5 complexe funerare; ceramica cu figuri negre - 6; ceramica cu figuri roșii - 14; ceramica cu firnis negru - 44) cît și frecvența unor forme ceramice în cadrul diferitor tipuri de monumente. În același timp, sîntem convinși că materialul propus constituie un suport important pentru

conturarea unor noi direcții de cercetare sau chiar pentru unele concluzii preventive.

După cum am văzut ceramica de lux î-și face apariția în cadrul complexelor funerare din *Hinterland* deja în sec.VI-V a.Chr. Toate acestea se plasează nemijlocit în apropierea coloniilor grecești ca Histria sau Olbia, fie în sfera lor de influență (Histria-Sat, Corbul de Jos, Solončaki, Petuchovka etc.) lipsind în adâncul continentului. Gradul înalt de elenizare a posesorilor acestor morminte este legat nu numai de apropierea de coloniile grecești, dar și de componența eterogenă greco-indigenă a așezărilor din care proveneau aceștia. Nu este exclus ca mai multe din aceste morminte să fi aparținut chiar coloniștilor greci, care aveau originea în regiunile de unde au fost exportate vasele din inventarul funerar. Un interes deosebit are complexul de la Sabangia, care aparține unui reprezentant a populației nomade de origine nord-pontică [Simion,1989: p.220]. Ceramica rhodiană din acest tumul confirmă ideea expusă de M.Vachtina despre rolul activ al nomazilor în stabilirea contactelor cu coloniștii greci [Vachtina,1993: 53-55].

Se lasă observat și faptul că ceramica din complexe funerare este de cele mai multe ori într-o stare de păstrare mai bună decât cea descoperită în cadrul așezărilor deschise sau fortificate. Deși mai redusă cantitativ decât materialele amforistice, vesela de lux din morminte este de natură să contribuie într-o măsură mai mare la datarea cronologică mai strânsă a complexelor indigene, iar odată cu aceasta și la precizarea evoluției raporturilor cu lumea greacă. În același timp, este necesar să luăm în considerație o serie de factori. Mai întâi trebuie să admitem existența unui decalaj cronologic între producerea, transportarea în coloniile pontice și difuzarea acestei ceramici în *Hinterland*. Nu este exclusă și stocarea unor loturi de vase în orașele și coloniile grecești. La Olbia, într-un complex închis, datat la sfârșitul sec.VI-începutul sec.V a.Chr., a fost identificat un depozit de vase de lux, printre care și unele rhodo-ioniene, care la acea oră nu se mai fabricau [Rusjaeva,Sazonova,1986: 48-63]. Important este de asemenea decalajul cronologic între timpul fabricării vasului și plasarea lui în complexe închise, în special funerare. Uzura unor vase indică asupra folosirii lor pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, uneori de câteva generații. De exemplu, *kantharos*-ul de la Ciobruți a fost folosit și după ruperea piciorului, iar *kylix*-ul de la Parcani a fost folosit o perioadă îndelungată chiar și după distrugerea mîinerelor și suportului. Descoperirea unor vase de tip *oenochoe* în necropolele de la Brăilița și Dobrina, a vasului *olpe* de la Enisala, a *cupei* cu figuri negre de la Histria-Sat, demonstrează că unele vase grecești puteau fi păstrate de către proprietarii localnici peste 100 de ani de la fabricarea lor, ajungînd în morminte abia mult mai târziu și nefiind în acest caz un criteriu sigur de datare [Vulpe,1970: 194,196].

O altă problemă este funcționalitatea ceramici de lux în general și a vaselor din complexe funerare în parțial. Diversitatea mare de forme ceramice presupune neapărat și întrebuințarea lor în diverse sfere ca cea politico-socială, în calitate de daruri sau cu rol de prestigiu și însemn social, în viața religioasă, ca vase de cult, în viața de toate zilele etc. Folosirea ceramicii de lux conform destinației indică

asupra creșterii gradului de civilizație a indigenilor, cel puțin, la nivelul de copiere a modului de viață grecesc, fenomen mai greu de sesizat în baza altor categorii de izvoare. Astfel s-a putut sesiza că o serie de forme ceramice ca *farfuriile*, căniile, străchinile se întâlnesc de cele mai multe ori în așezări și cetăți, pe când *ceștile*, *cupele*, vasele *lekythos*, *kantharos*, *scyphos* sau *kylix* în complexe funerare. Mai multe din acestea din urmă erau folosite în lumea greacă în calitate de recipiente principale atât la consumul vinului, cât și în cadrul libațiilor cu caracter religios. Nu este exclus că și în lumea barbară aceste vase erau folosite în ambele practici. Adoptarea de către indigeni a unor practici și culte religioase grecești, cum ar fi cele legate de cultele dyonisiace nu este de loc imposibilă, mai ales că acestea au fost menționate încă de Herodot în cazul sciților din jurul Olbiei [IV,76-78].

Nu mai puțin semnificativ este și raportul dintre statutul social al defunctului și inventarul funerar. Pe fondul general al tuturor descoperirilor funerare din mediul indigen, putem susține ferm, că aflarea importurilor în cadrul lor constituie cazuri accidentale. De cele mai multe ori vasele de lux, în complex cu arme sau cu alte importuri ceramice, în special amfore, reflectă un statut social înalt al defuncților.

Bibliografie

Agul'nikov 1993 S. M. Agul'nikov, *Kurgan skifskoj kul'tury u s.Manta na Nižnem Prute*, Revista arheologică, Chișinău, 1, 1993, p.115-117.

Agul'nikov 1997 S. M. Agul'nikov, *Tumulii scitici de lângă satele Manta și Crihana Veche*, Cercetări arheologice în aria nord-tracică, București, II, 1997, p.275-291.

Agul'nikov, Antipenko 1990 S. M. Agul'nikov, E. O. Antipenko, *Pogrebenie znatnoj skifjanki iz kurgana u s.Nikol'skoe*, Problemy istorii i archeologii Nižnego Podnestrov'ja, Belgorod-Dnestrovskij, 1990, část' II, p.5-7.

Alexandrescu 1971 P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice. Cu privire la datarea mormintului de la Agighiol*, SCIV, t.22, nr.4, 1971, p.600-662.

Alexandrescu 1972 P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice. Importurile grecești în bazinul Niprului și Bugului*, Studii Clasice, XIV, 1972, p.165-174.

Alexandrescu 1976 P. Alexandrescu, *Pour une chronologie des VIe-IVe siècles*, Thraco-Dacica, București, 1976, p.117-126.

Andruch, Dobroljubskij, Toščev 1985 S. I. Andruch, A. O. Dobroljubskij, G. N. Toščev, *Kurgany u sela Plavni v Nizov'jach Dunaja*, Odessa, 1985, 154p.

Andruch, Suničuk 1987 S. I. Andruch, E. F. Suničuk, *Zachoroneniya zažitočnyh skifov v nizov'jach Dunaja*, Novye issledovanija po archeologii Severnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1987, p.38-46.

Banaru 1997 V. Banaru, *Contribuții la problema relațiilor dintre greci și autochtoni în mileniul I î.Chr. (privire specială asupra spațiului Pruto-Nistrean și teritoriile limitrofe)*, Omagiu lui V. Potlog și C. Drachenberg la 70 ani, Chișinău, 1997, p.10-21.

Bilimovič 1970 Z. A. Bilimovič, *Dva bronzovyh taza iz Semibratnyh kurganov*, Sovetskaja archeologija, 3, 1970, p.128-135.

Boardman 1988 J. Boardman, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, București, 1988, 447p.

- Bucovală, Irimia 1971** M. Bucovală, M. Irimia, *Cimitirul din sec. VI-V de la Corbu, jud. Constanța*, Pontica, IV, 1971, p.41-55.
- Bujor 1955** Ex. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, SCIV, VI, 3-4, 1955, p.571-579.
- Bujor 1957** Ex. Bujor, *Șantierul arheologic de la Murighiol*, Materiale și cercetări arheologice, III, 1957, p.247-254.
- Chetragu, Serova 1982** N. A. Chetragu, N. L. Serova, *Novye raskopki kurganov u sela Butor (Grigoriopol'skij r-n)*, Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1977-1978, Chișinău, 1982, p.111-122, 218-219.
- Chetragu, Serova 1987** N. A. Chetragu, N. L. Serova, *Skifskie kurgany v Dubossarskom rajone*, Moldavskoe Podnestrov'e v pervobytnuju epochu, Chișinău, 1987, p.107-131.
- Chetragu, Serova 1990** N. A. Chetragu, N. L. Serova, *Issledovanija skifskogo kurgana 21 u g.Dubossary*, Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1985, Chișinău, 1990, p.120-132.
- Conovici 1986** N. Conovici, *Repere cronologice pentru datarea unor așezări geto-dacice*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, II, Călărași, 1986, p.129-142.
- Cronica 1996** Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995. A XXXI-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 1996.
- Diamant 1975** E. A. Diamant, *Raskopki na nekropole Koșarskogo poselenija*, Archeologičeskie otkrytija za 1974g, M., 1975, p.274-275.
- Diamant 1976** E. A. Diamant, *Poselenie i mogil'nik V-III vv. do n.e. na meste Primorskogo bul'vara v Odesse*, Materialy po archeologii Severnogo Pričernomor'ja, VIII, 1976, p.204-212.
- Dimitriu, Alexandrescu 1972** S. Dimitriu, P. Alexandrescu, *Importul ceramicii atice în bazinul Mării Negre pînă la războaiele medice*, SCIV, t.23, Nr.3, 1972, p.361-374.
- Dragomir 1967** Ion T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațului din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea orașului*, Danubius, I, 1967, p.183-187.
- Dragomir 1984** Ion T. Dragomir, *Vestigii milenare inedite în patrimoniul Muzeului județean de istorie - Colecția Dr. Alexandru Nestor-Măcelaru*, Peuce, IX, 1984, p.157-169.
- Ebert 1913** M. Ebert, *Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland)*, Praehistorische Zeitschrift, Band V, 1913, p.1-80.
- Glodariu 1974** I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 325p.
- Gol'ceva, Cașuba 1995** N. V. Gol'ceva, M. T. Kașuba, *Hlinjeni II. Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol, 1995, 272p.
- Gudkova 1970** A. V. Gudkova, *Skifskie pogrebenie s konem iz Ni(nego Podunav'ja*, Archeologičeskie otkrytija za 1969g, M., 1970, p.240-241.
- Harțuche 1980** N. Harțuche, *Cronica descoperirilor arheologice din județul brăila în perioada 1968-1978*, Istros, I, 1980, p.355-368.
- Harțuche 1983** N. Harțuche, *Importuri grecești în mormintele geto-dace din județul Brăila*, Istros, II-III, Brăila, 1983, p.145-159.
- Iconomu 1978-1979** C. Iconomu, *Cercetările arheologice de la locuirea hallstatiană târzie de la Curteni-Vaslui*, Cercetări istorice s.n., Iași, IX-X, 1978-1979, p.177-236.
- Irimia 1968** M. Irimia, *Cimitirele de incinerare de la Bugeac-Ostrov*, Pontice, I, 1968, p.193-234.

- Irimia 1973** M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești(sec. V-I î.e.n.)*, Pontica, VI, 1973, p.7-71.
- Irimia 1976** M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII-V î.e.n. în Dobrogea*, Pontica, VIII, 1976, p.89-114.
- Irimia 1983** M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, XVI, 1983, p.69-149.
- Irimia 1984** M. Irimia, *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II î.e.n.) și problema apartenenței lor etnice*, Thraco-Dacica, V, 1-2, 1984, p.64-83.
- Jarovoij ș.a.** 1997 E. V. Jarovoij, I. A. Četverikov, A. V. Subbotin, *Novyj kurgannyj mogil'nik skifskoj kul'tury v Nižnem Podnestrov'e*, Nikonij i antičnyj mir Severnogo Pričernomor'ja, Odessa, 1997, p.251-255.
- Kovpanenko, Bunjatjan 1978** G. T. Kovpanenko, K. P. Bunjatjan, *Skifskie kurgany u s.Kovalevka Nilolaevskoj oblasti*, Kurgany na Južnom Buge, 1978, Kiev, p.133-150.
- Kul'tura naselenija, 1987** *Kul'tura naselenija Ol'vii i ee okruzi v arhaičeskoie vremja*, Kiev, 1987, 200p.
- Leahu 1981** V. Leahu, *Sondajul arheologic efectuat în 1979 la Daia, jud. Giurgiu*, Cercetări arheologice, IV, 1981, p.30-40.
- Lipavskij, Snytko 1990** S. A. Lipavskij, I. A. Snytko, *Kurgany ranneantičnogo vremeni v uročišče Čertovatoe i nekotorye problemy naselenia ol'vijskoj chory*, Materialy po arheologii Ol'vii i ee okruzi, Kiev, 1990, p.1-7.
- Lungu 1993** V. Lungu, *Pour une chronologie de la ceramique attique du nord de la Dobroudja (IVe-IIIe siecles av.J.Chr.)*, Pontica, XXVI, 1993, p.159-190.
- Martynenko 1997** A. I. Martynenko, *Poslednij etap fasossskogo importa v Nikonij, Nikonij i antičnyj mir Severnogo Pričernomor'ja*, Odessa, 1997, p.55-60.
- Meljukova 1962** A. I. Meljukova, *Skifskie kurgany Tiraspol'ščiny*, Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, M., 1962, Nr.115, p.114-166.
- Meljukova 1971** A. I. Meljukova, *Naselenie Nižnego Podnestrov'ja v IV-III vv.do n.e.*, Problemy sovetckoj arheologii, 1971, p.39-54.
- Meljukova 1974** A. I. Meljukova, *Raboty zapadno-skifskoj ekspedicii*, Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1973g, Chișinău, 1974, p.53-77.
- Meljukova 1974a** A. I. Meljukova, *Raskopki kurganov u s. Butora Grigoriopol'skogo rajona*, Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1972g, Chișinău, 1974, p.77-95.
- Meljukova 1975** A. I. Meljukova, *Poselenie i mogil'nik skifskogo vremeni u s.Nikolaevka*, M., 1975, 259p.
- Niculită 1991** I. T. Niculită, *Gety i ellinskie polisy v VI-III vv.do n.e.*, Thracia Pontica, Sofia, 1991, p.197-204.
- Niculită 1994** I. Niculită, *Relațiile populației autochtone din nordul și nord-vestul Pontului Euxin cu lumea greacă în mileniul I î.Chr.*, Relations Thraco-Illyro-Helleniques, Bucarest, 1994, p.279-283.
- Pare 1997** Ch. Pare, *La dimension européenne du commerce grec à la fin de la période archaïque et pendant le début de la période classique*, Vix et les ephemeres principautes celtiques. Les VIe - V^e siecles avant J.-C. en Europe centre-occidentale, Paris, 1997, p.261-286.
- Petrescu-Dîmboviță 1953** M. Petrescu-Dîmboviță, *Descoperirile arheologice de la Frumușița (raionul Galați)*, Studii și cercetări științifice, IV, 1-4, Iași, 1953, p.497-511.
- Preda 1966** Fl. Preda, *Răspîndirea produselor grecești în Dacia Extracarpatică (sec. VI-Îi.e.n.)*, Analele Universității din București, XV, 1966, p.15-33.

- Preda 1973** Fl. Preda, *Procesul pătrunderii mjărfurilor grecști și consecințele acestuia în Dacia extracarpatică*, Apulum, XI, 1973, p.37-80.
- Ruban 1979** V. V. Ruban, *O datirovke poselenija Kozyrka II*, Pamjatniki drevnich kul'tur Severnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1979, p.60-80.
- Rusjaeva 1986** A. S. Rusjaeva, N. G. Sazonova, *Keramičnij kompleks arhačnogo času iz Ol'vii*, Archeologija, 55, Kiev, 1986, p.48-63.
- Schuchardt 1885** C. Schuchardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, Arch. epigr. Mitth. aus Öst., 1885, Nr.IX, p.227-228.
- Sal'nikov 1966** A. G. Sal'nikov, *Itogi polevyh issledovanij u s.Pivdennoe*, *Materialy po archeologii Severnogo Pričernomor'ja*, V, Odessa, 1966, p.176-225.
- Simion 1971** G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala*, Peuce, II, 1971, p.63-129.
- Simion 1985** G. Simion, *Elements de civilisation greques dans le monde getique de la zone istro-Pontique*, Praktika, 1985, p.272-279.
- Simion 1989** G. Simion, *Geneza civilizației geto-dace în sec.VI-V î.e.n.*, Symposia Thracologica, VII, 1989, p.213-222.
- Sîrbu 1982** V. Sîrbu, *Importuri grecești în Cîmpia Brăilei (sec.V-I î.e.n.)*, Pontica, XV, 1982, p.99-124.
- Sîrbu 1983** V. Sîrbu, *Nouveles considerations generales concernant l'importation des amphores greques sur le territoire de la Roumane (les VI-e-I-er siecles av.n.e.)*, Pontica, XVI, 1983, p.43-67.
- Sîrbu, Arnăuț 1995** V. Sîrbu, T. Arnăuț, *Incinta fortificată de la Stolniceni, raionul Hîncești - Rep. Moldova*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, București, I, 1995, p.378-400.
- Subbotin, Ochotnikov 1981** L. V. Subbotin, S. B. Ochotnikov, *Skifskie pogrebenija Nižnego Podnestrov'ja*, Drevnosti Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1981, p.102-116.
- Suničuk, Fokeev 1984** E. F. Suničuk, M. M. Fokeev, *Skifskij mogil'nik Plavni I v nizov'jach Dunaja*, Rannij železnyj vek Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1984, p.103-120.
- Šmaglij, Černjakov 1969** N. M. Šmaglij, I. T. Černjakov, *Raskopki kurganov v nizovijach Dnestra*, AO 1968g, M., 1969, p.255-256.
- Teodor, Sanie 1969** S. Teodor, S. Sanie, *Ceramica grecească din Muzeul de istorie a Moldovei(I)*, Arheologia Moldovei, VI, 1969.
- Vachtina 1993** M. Ju. Vachtina, *K voprosu o vlijanii demografičeskoj situacii na stanovlenie i razvitii greko-varvarskich svjazej v različnyh rajonach Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Peterburgskij archeologičeskij vestnik, VI, St.Peterburg, 1993, p.53-55.
- Vulpe 1970** Al. Vulpe, *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec.VII-V î.e.n. în spațiul Carpato-Dunărean*, Memoria Antiquitatis, II, Piatra Neamț, 1970.